

Na de dreun (7)

Was de afstraffing van de PvdA terecht?

MARIJKE LINTHORST

De uitslag van de verkiezingen vormt de voorlopige apotheose van een reeks verbijsterende gebeurtenissen: de opmars van de Lijst Pim Fortuyn — waar de 'gevestigde partijen' allesbehalve goed op wisten te reageren —, de moord op Fortuyn en de ontreding die zijn dood teweeg bracht — waar de partijen al helemaal geen raad mee wisten —, aanklachten en persoonlijke bedreigingen jegens politici en journalisten. Wie deze gebeurtenissen een jaar geleden had voorspeld zou voor gek zijn verklaard. Toch waren er wel degelijk aanwijzingen voor een sluimerende onvrede. Daarmee is niet gezegd dat alle aantijgingen die nu gedaan worden terecht zijn: wat Ad Melkert heeft moeten doorstaan is unfair en heeft hij niet verdiend, maar of dat ook geldt voor de afstraffing die wij als PvdA gekregen hebben is nog maar de vraag.

50 Er zijn, ook binnen de PvdA, mensen die het succes van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) uitsluitend of vooral toe willen schrijven aan de 'ressentimenten' en 'onderbuikgevoelens' waar deze partij aan zou appelleren. Met een dergelijke reactie worden de meer dan 1,6 miljoen kiezers die op de LPF hebben gestemd feitelijk afgedaan als racistisch. Dat lijkt mij geen juiste inschatting. Het is heel goed mogelijk dat er in de partij en fractie van de LPF dubieuze figuren zitten. Maar er zitten ook personen tussen die op mij een integere

indruk maken. In plaats van die partij en fractie neer te zetten als een 'abjecte club', waar wij verder niets mee te maken willen hebben, kunnen we ze beter een eerlijke kans geven om te laten zien wat ze waard zijn.

Het is ook niet verstandig om een zo grote groep kiezers af te schrijven. De kiezers hebben niet alleen vóór Fortuyn gestemd, ze hebben ook tegen paars en de PvdA gestemd. Als we de redenen daarvoor niet goed analyseren zullen we ook nooit in staat zijn om tot wezenlijke veranderingen te komen. En dat is waar veel kiezers onduidelijk om gevraagd hebben. We zullen als PvdA de ontevredenheid van kiezers serieus moeten nemen. Laten we eerlijk zijn: een deel van de mensen dat werd aangetrokken door Fortuyn, ging, vóór Fortuyn zich als hun spreekbuis opwierp, helemaal niet (meer) stemmen. Als we hun onvrede nu niet serieus nemen zijn wij het zelf die hen in de armen van rechts drijven, of terug in de politieke apathie.

De grote verdienste van Fortuyn is geweest dat hij mensen het gevoel heeft gegeven dat politiek ertoe doet. Als we die winst willen vasthouden moeten we onszelf drie vragen stellen:

- > Wat maakte Fortuyn zo aantrekkelijk?
- > Waar heeft paars (en wij als PvdA zelf) steken laten vallen?
- > Welke lessen kunnen we daaruit trekken?

Over de auteur Marijke Linthorst is redacteur S&D en zelfstandig beleidsadviseur. Zij was lid van de Taakgroep Sociale Infrastructuur in Rotterdam.

De aantrekkingskracht van Fortuyn lag naar mijn mening in zijn directe benadering. Hij schrok er niet voor terug om in cruciale kwesties

Na de dreun Marijke Linthorst *Was de afstraffing van de PvdA terecht?*

de vinger op de zere plek te leggen, heldere standpunten in te nemen (wat je van die standpunten ook kunt vinden) en vervolgens ook te stáán voor zijn opvattingen, ongeacht de consequenties. Dat laatste werd ook door mensen die geen aanhanger van hem waren, buitengewoon verfrissend gevonden. Een goed voorbeeld is de manier waarop Fortuyn met het beruchte *Volkskrant*-interview omging. Welke reacties het interview ook oproep, Fortuyn verschool zich niet achter de interviewers, maar nam zijn verantwoordelijkheid.

We zullen nooit weten of Fortuyn die directheid ook bij deelname aan de regering had weten te handhaven. Maar wat we in ieder geval kunnen vaststellen is dat de door Fortuyn ten toon gespreide authenticiteit de afgelopen jaren bij de 'gevestigde partijen' vaak ver te zoeken is geweest. Kiezers waarderen authenticiteit niet alleen, ze hebben dat ook nodig om zich vertegenwoordigd te voelen. Zij willen het gevoel hebben dat politici snappen wat hen bezig houdt en voor hun belangen opkomen. Fortuyn gaf hen dat gevoel. Hoe belangrijk dat voor heel veel, verschillende, mensen was bleek uit de ontreddering die zijn dood veroorzaakte. Mensen waren niet alleen geschokt door het feit dat er een moord was gepleegd, velen zagen, met de dood van Fortuyn, hun hoop vervliegen. Op wat die hoop mijns inziens inhield kom ik later terug.

Wat hier van belang is, is dat de gevestigde politieke partijen niet begrepen hebben hoezeer Fortuyn deze hoop belichaamde. De opkomst en de dood van Pim Fortuyn èn de verkiezingsuitslag tonen onverbiddelijk aan dat de gevestigde politieke partijen en de mensen die zij geacht worden te vertegenwoordigen behoorlijk van elkaar vervreemd zijn.

DE PVDA WERD PAARS

Het is natuurlijk onzin om te beweren dat paars niets dan puinhopen heeft achtergelaten. Toch bleek het ook voor de PvdA moeilijk om in de laatste weken van de verkiezingscampagne, vóór de dood van Fortuyn, in het offensief te gaan te

gen deze beeldvorming. Er was eerder sprake van paniekvoetbal dan van het (zelf)bewust afleggen van rekening en verantwoording. Waar ligt dat nu aan?

Een belangrijke oorzaak lijkt mij te liggen in het feit dat haalbaarheid in de afgelopen periode veel meer gewicht in de schaal heeft gelegd dan de eigen overtuiging. Daarmee wil ik niet zeggen dat er in een coalitie geen compromissen gesloten hoeven te worden, maar wèl dat die compromissen onder paars door de PvdA te vaak 'verkochte' zijn als overwinningen. Het is waar dat er de laatste jaren méér geld naar onderwijs is gegaan, maar dat was nauwelijks toereikend om de bezuinigingen van de jaren daarvóór te compenseren. Ik herinner mij nog goed hoe Tineke Netelenbos als staatssecretaris van Onderwijs de aanpassing van de 'Londo-norm' (het geld dat wordt uitgekeerd voor onder meer de schoonmaak van schoolgebouwen) verdedigde. Het zal voor haar ongetwijfeld niet eenvoudig zijn geweest om het terugbrengen van de vergoeding van het feitelijke aantal m² naar een genormeerd aantal m² (in feite gewoon een bezuiniging) in te kleden als een verbetering voor het onderwijs, maar het gebeurde wel. Ik denk dat we daar gewoon mee op moeten houden. Het is geen schande om in een coalitie-regering niet op alle punten je zin te krijgen, maar laten we dan openlijk verantwoorden waar we hebben moeten toegeven en compromissen niet verkopen als een overwinning. Daarmee verkwanselt de PvdA dat wat haar dierbaar is.

Een tweede, hiermee samenhangende, oorzaak is dat we met name op de punten die ons na aan het hart liggen (onderwijs, zorg, veiligheid, de multi-culturele samenleving) niet in staat zijn geweest om zakelijk en feitelijk aan te geven welke doelstellingen we willen bereiken, wat daar voor nodig is, voor welke dilemma's we daarbij komen te staan en op welke termijn we onze doelstellingen denken te realiseren. Het is te veel gegaan over macro-doelstellingen (6000, 8000 of 10.000 agenten erbij) in plaats van over de problemen die we willen oplossen. Iemand die mishandeld is en aangifte komt doen voelt

Na de dreun Marijke Linthorst Was de afstraffing van de PvdA terecht?

zich door de overheid in de steek gelaten als de politie laat weten geen tijd te hebben om de aangifte in behandeling te nemen. Het zal hem of haar dan worst wezen hoeveel agenten er precies bij zijn gekomen.

Kortom: we hebben te weinig nagedacht over wat we concreet willen en hoe dat dan moet en we hebben te weinig duidelijk gemaakt wat onze eigen inbreng in het eindresultaat geweest is en wat we daarbij hebben moeten slikken. Dit gebrek aan duidelijkheid leidt op den duur tot de gedachte dat het eigenlijk niet zoveel uitmaakt op wie je stemt: de PvdA is paars. Dat beeld is nog versterkt door de wijze waarop de PvdA met dissidenten is omgegaan en er zelden verantwoordelijkheid werd genomen voor de consequenties van onjuiste beleidsbeslissingen. In ieder geval in de beeldvorming moest met name Rob van Gijzel wijken omdat hij het de minister van coalitie-partner vvd te lastig maakte, terwijl de PvdA dat in verband met de ESF-affaire niet kon gebruiken.

52 Veel ernstiger is echter dat de vereenzelviging van de PvdA met paars, of in meer algemene zin met het bestuur, heeft geleid tot het ontwijken of zelfs ontkennen van reële knelpunten. Met name het denken in macro-doelstellingen in plaats van in concrete problemen leidt er toe dat politici vaak defensief reageren als burgers een probleem signaleren. Ze hebben een welhaast 'automatische reactie' om te wijzen op wat er allemaal wél is gedaan. Daar kunnen ze gelijk in hebben, maar het is geen antwoord op de vraag die hen gesteld wordt. De vraag is of zij willen erkennen dat er dingen mis zijn. Daar hoort een eenduidig antwoord op gegeven te kunnen worden. Een antwoord dat die vraag ontwijkt en alleen beschrijft welke dingen er wel zijn gedaan wekt de schijn dat het probleem (en daarmee de mensen die het probleem signaleren) niet serieus wordt genomen. Burgers verwachten echt niet dat alle problemen binnen vier jaar zijn opgelost, ze willen erkenning van de problemen en een realistische aanpak. Met name op dit punt heeft paars, en dus ook de PvdA, steken laten vallen. Laat ik een paar voorbeelden aanhalen uit de praktijk.

DE PRAKTIJK VAN ROTTERDAM

De afgelopen twee jaar heb ik, samen met zes andere 'buitenstaanders', op verzoek van het gemeentebestuur in Rotterdam onderzocht hoe het sociale beleid in Rotterdam in de praktijk uitpakt. Het resultaat van dat onderzoek (Eindrapport van de Taakgroep Sociale Infrastructuur: *Sociaal beleid en sociaal belijdend. Waar gaat het goed en waar gaat het fout?* Rotterdam, maart 2002) stemt niet vrolijk. Ondanks de ongelooflijke inzet die er door veel mensen wordt geleverd doen zich situaties voor die gewoon niet kunnen. Zoals in één van de achterstandswijken, die de komende jaren wordt geherstructureerd; woningen worden deels gerenoveerd, deels gesloopt en vervangen door nieuwbouw. In een bepaalde straat zijn aan één kant alle huizen dichtgetimmerd. Deze panden worden in bezit genomen door dealers, junks en soms gezinnen die nergens anders naar toe kunnen. De verloedering is groot, evenals het geweld: er is een aantal schietincidenten geweest. Op korte termijn zal er geen verandering in deze situatie komen, de nieuwbouw wordt niet voor 2005 verwacht. Maar tegenover de dichtgetimmerde panden staat wel een basisschool. Ik weet dat er in Rotterdam veel gebeurt aan sociaal beleid, ik ben me er ook van bewust dat er ongetwijfeld belangwekkende redenen zijn waarom de sloop en nieuwbouw niet versneld kunnen worden, maar het neemt allemaal niet weg dat hier sprake is van een misstand: je laat kinderen niet in een dergelijke situatie opgroeien.

Tweede voorbeeld. Om de druk op de asielzoekerscentra (azc) te verlichten zijn zogenaamde 'zelfzorgarrangementen' ingesteld: asielzoekers kunnen met een vastgesteld budget op eigen kracht onderdak proberen te vinden buiten de azc. In de praktijk vindt een aantal van hen onderdak bij familie, vrienden of bekenden. Vooral in culturen waar het als een plicht wordt gezien bekenden (van bekenden) gastvrijheid te verlenen kan dat tot problematische situaties leiden. De mensen waarbij de asielzoekers aankloppen wonen immers zelf in woningen die

Na de dreun Marijke Linthorst Was de afstraffing van de PvdA terecht?

goedkoop en van niet al te beste kwaliteit zijn. Als een gehorige woning die voor hooguit vier mensen bedoeld is, door tien of meer personen bewoond wordt geeft dat overlast. Zeker als dat in een heel flatgebouw gebeurt, zoals in een flatgebouw in een van de Rotterdamse wijken het geval is. De opvang van dergelijke grote aantallen mensen, zonder dat dit gepaard gaat met de daarvoor benodigde voorzieningen, gaat de spankracht van een wijk eenvoudig te boven.

Derde voorbeeld. Het gebied op en rond de Mathenesserweg in Rotterdam is behoorlijk onveilig. Een aantal buurtbewoners is vastbesloten het gebied weer leefbaar te maken. Ze willen er blijven wonen en zich ook inzetten om de wijk te verbeteren. De politie wil niet dat de bewoners zelf gaan patrouilleren: dat is een taak van de politie. Tegelijkertijd is de politie niet in staat om de extra politie-surveillance waar de bewoners om gevraagd hebben, te leveren. Is het een wonder dat deze bewoners zich in de praktijk niet herkennen in de PvdA-leuze 'Samen sterk en sociaal'?

VIJF LESSEN

Welke lessen moet de PvdA nu trekken? De belangrijkste les lijkt mij dat vertegenwoordigers van de PvdA voor de kiezers weer *herkenbaar* moeten zijn als hun vertegenwoordigers. Dat is niet zozeer een organisatorische kwestie of een kwestie van nieuwe gezichten. Dat blijkt alleen al uit het feit dat de ploeg nieuwelingen die in 1994 in de Tweede Kamer aantrad er, ondanks hun inzet, niet in geslaagd is wezenlijke vernieuwingen door te voeren. Veel meer denk ik dat het een *mentaliteitskwestie* is: de PvdA moet, ook als zij regeringspartij is, haar volksvertegenwoordigers de ruimte geven zich als volksvertegenwoordiger op te stellen. En, omgekeerd, de volksvertegenwoordigers moeten die ruimte ook nemen. Als de vertegenwoordigende functie keer op keer moet wijken voor het bestuur (ic. het regeerakkoord) ervaren mensen niet meer dat zij vertegenwoordigd worden en neemt de interesse in de politiek af. Onderdeel van deze men-

taliteitsverandering is dat de PvdA haar onafhankelijke denkers gaat koesteren, hoe lastig dat voor het bestuur ook is.

Een tweede les is dat de PvdA veel zakelijker en feitelijker moet aangeven wat er nodig is om de door de partij nagestreefde doeleinden te realiseren. Wat betekent het als we zeggen dat kinderen met een zo klein mogelijke achterstand aan het basisonderwijs moeten beginnen? Wat is daarvoor nodig aan voorscholen of peuterspeelzalen: hoeveel gebouwen, hoeveel leerkrachten? Wat kost dat en op welke termijn kunnen we dat realiseren? Wat vraagt dat aan voorlichting aan de ouders? Als ouders het af laten weten, welke consequenties verbinden we daar dan aan?

In het verlengde hiervan ligt de derde les: we zullen bereid moeten zijn onder ogen te zien dat sommige doelstellingen botsen en we zullen ook aan moeten geven waar in het geval van een botsing onze prioriteit ligt. Het is een groot goed dat in Nederland ruimte wordt gelaten aan verschillende opvattingen en culturen. Maar dat begrip mag er nooit toe leiden dat aan meisjes die in Nederland opgroeien het recht op onderwijs wordt ontzegd of dat zij tegen hun zin worden uitgetrouwelijk.

Te lang hebben we gedacht dat de Grondwet het kader zou bieden waarbinnen botsende belangen op 'natuurlijke wijze' zouden worden opgelost. Dat blijkt niet het geval. Toen Pim Fortuyn het waagde artikel 1 van de Grondwet ter discussie te stellen viel praktisch iedereen over hem heen. Nu is het ter discussie stellen van artikel 1 ook nogal wat. Maar Fortuyn bracht het ter sprake in een bredere context. Hij constateerde dat er in sommige gevallen sprake is van een botsing van grondrechten: het recht om gevrijwaard te zijn van discriminatie staat soms op gespannen voet met het recht op vrijheid van meningsuiting. Voor Fortuyn prevaleerde, in het geval van een botsing, de vrijheid van meningsuiting. Je kunt het daarmee oneens zijn, maar het is een aanmerkelijk genuanceerder opvatting dan het zondermeer willen afschaffen van artikel 1. (De mensen die over Fortuyn heenvielen is toch ook niet verweten dat zij het recht op vrijheid van

Na de dreun Marijke Linthorst *Was de afstraffing van de PvdA terecht?*

meningsuiting zouden willen afschaffen?) Waar het om gaat is dat we moeten erkennen dat voor Nederland fundamentele waarden kunnen boten. Zowel het recht om gevrijwaard te zijn van discriminatie als het recht op vrijheid van meningsuiting kunnen misbruikt worden. We zullen na moeten denken over de vraag hoe we daar mee omgaan en waar we de grens trekken.

De vierde les is dat we veel beter moeten luisteren naar de onderliggende boodschap die burgers met hun ontevredenheid verwoorden. Als de (autochtone en allochtone) middenklasse wegtrekt uit bepaalde wijken, dan is er méér nodig dan de constatering dat het hier een 'witte vlucht uit de kraamkamer van de multiculturele samenleving' betreft. Dat is niet alleen badinerend ten opzichte van deze mensen, het verhindert ook een onbevangen blik op wat er mis is in die wijk en wat er nodig is om de oorspronkelijke bewoners vast te houden. Evenzo is het weinig effectief om ouders die kiezen voor kleine categoriale scholen voor voortgezet onderwijs in plaats van grote scholengemeenschappen, te verwijten dat zij elitair zijn. Verstandiger is het om na te gaan welke kritiek zij op deze scholengemeenschappen hebben.

De vijfde les is dat de PvdA opnieuw moet definiëren welke rol zij voor de overheid ziet weggelegd. Wat mij betreft houdt dit zowel in dat de overheid meer richting moet geven als ook dat zij burgers meer aanspreekt op hun eigen verantwoordelijkheid. De overheid kan niet alles alleen doen en moet dat ook niet willen. Als burgers van hun eigen straat een rotzooi maken doordat ze hun huisvuil op ieder moment neerzetten, dan kan de overheid desnoods drie keer per dag de vuilnisdienst langs sturen, maar dat lost het probleem niet op. Als kennis van de Nederlandse taal een voorwaarde is om op school verder te komen dan kan de overheid peuterspeelzalen en voorscholen opzetten, maar ouders hebben zelf de verantwoordelijkheid om hun kinderen daar naartoe te sturen.

Politici zullen veel scherper moeten definiëren en onder woorden brengen wat zij van burgers verwachten. Dat geldt met name als de

samenleving, zoals in Nederland de laatste tientallen jaren het geval is geweest, aan sterke veranderingen onderhevig is. De oude, deels ongeschreven, gemeenschappelijke normen en codes zijn weggefallen en er zijn geen nieuwe voor in de plaats gekomen. Dat maakt mensen, autochtoon en allochtoon, onzeker. Waar mensen niet weten wat er van hen verwacht wordt en wat zij van elkaar kunnen verwachten groeit de neiging om zich op het eigen domein terug te trekken. Dat is voor een samenleving funest. Als iedereen zich alleen met zichzelf bemoeit maakt niemand zich meer druk over wat gemeenschappelijk is of zou moeten zijn. In die zin behoort een overheid, en in het verlengde daarvan politieke partijen, wel degelijk richting te geven. Individualisme en zelfontplooiing alleen, hoe belangrijk op zichzelf ook, blijken uiteindelijk een onvoldoende basis om een samenleving op te baseren.

Ik ben ervan overtuigd dat mensen niet alleen best solidair willen zijn, maar daar ook zelf belang bij hebben. Burgers zijn niet in een categorie te vangen. Ze zijn (tegelijkertijd, of op verschillende momenten van hun leven) automobilisten die niet in de file willen staan, mensen die in hun vrije tijd gaan fietsen, ouders die voor hun kinderen goed onderwijs willen, ouderen die hun laatste dagen niet in een anoniem verpleegtehuis willen slijten (of kinderen van ouders die dat hun ouders niet willen aandoen), en werkenden die het liefst zo min mogelijk belasting betalen. En dan hebben we nog lang niet alle categorieën gehad. Het is met name aan de PvdA om de collectieve waarde van deze behoeften te vertalen in welbegrepen eigenbelang. Op dit punt valt nog een wereld te winnen.

HOE NU VERDER?

De PvdA moet weer trots gaan uitstralen op wat zij bereiken wil. We hebben de laatste jaren tezeer meegedreven op modieuze golven en onze eigen 'kroonjuwelen' te weinig gekoesterd. Kroonjuwelen van de PvdA zijn wat mij betreft het onderwijs, de zorg, de openbare ruimte en de manier waarop wij met elkaar willen omgaan.

Na de dreun Marijke Linthorst *Was de afstraffing van de PvdA terecht?*

Het zijn thema's die het verdienen in de komende periode nader te worden uitgewerkt. En dan niet in de zin van: er moet zoveel extra naar onderwijs, maar: wat is er nodig voor goed onderwijs, aan materiaal, gekwalificeerde leerkrachten, voldoende ondersteuning, redelijke salariëring, gebouwen, maatvoering en adequate bureaucratie? Wat gaat dat kosten, op welke termijn kunnen we dat realiseren? Wat vraagt dat van burgers zelf?

Van essentieel belang daarbij is de *manier waarop* die thema's worden uitgewerkt. Vlak vóór de verkiezingen lanceerde Melkert het voorstel om als PvdA een contract met Nederland af te sluiten. Dat lijkt mij een uitstekende gedachte. Alleen zal dat een contract moeten zijn dat niet met Nederland maar met de burgers wordt afgesloten en in onderling overleg wordt vastgesteld: wat mogen de burgers van de PvdA verwachten en wat verwacht de PvdA van de burgers? Hoe belangrijk meer geld voor onderwijs, zorg of veiligheid ook is, een contract impliceert per definitie een afspraak tussen partijen: als wij A doen, dan verwachten wij van jullie B.

Een contract op bijvoorbeeld het terrein van veiligheid zou dan ook over meer moeten gaan dan 6000, 8000 of 10.000 agenten er bij. Op het gebied van veiligheid heeft een aantal hoofdcommissarissen al eens ondubbelzinnig laten weten dat de politie niet in zijn eentje verantwoordelijk kan zijn voor de veiligheid, maar dat ook burgers een rol moeten spelen. Op dit punt is door een aantal Rotterdamse topambtenaren een behaarswaardige notitie opgesteld. Zij maken een onderscheid tussen de formele en de informele sociale controle. Met het laatste bedoelen zij de mensen die werkzaam zijn in het onderwijs, het club- en buurthuiswerk, de langdurig werklozen die als toezichthouders mensen informeren en soms ook vermanen, maar ook de verhuurfunctionarissen bij sociale woningverhuurders en de medewerkers van de reinigingsdienst die moeten controleren of de burgers hun huisvuil correct aanbieden. De Rotterdamse ambtenaren merken nu op dat de 'voorlieden' van de informele sociale controle alleen kunnen functione-

ren als zij zich voldoende gesteund weten door de formele sociale controle (met name de politie). Daar ontbreekt het nogal eens aan.

Een veiligheidsbeleid dat kan rekenen op draagvlak onder en medewerking van de burgers zou gestoeld moeten zijn op afspraken over wat politie, 'vooruitgeschoven posten' in het informele netwerk en burgers van elkaar kunnen en mogen verwachten. Wat mij betreft zouden conducteurs die in de trein willen optreden tegen jongeren die vernielingen aanrichten, er van op aan moeten kunnen dat de politie onmiddellijk ter plaatse is. Net zo goed als dat zij moeten weten dat de daders streng zullen worden aangepakt. Anders laten de conducteurs dat optreden wel uit hun hoofd. Hetzelfde geldt voor gewone burgers. Wat heeft het voor zin om een dief achterna te rennen als de politie vervolgens geen tijd heeft om de aangifte zelfs maar in behandeling te nemen? Werkers in de informele sector en burgers moeten, als zij hun verantwoordelijkheid nemen, onvoorwaardelijk kunnen rekenen op het formele gezag. Alleen op die manier kan een proces in werking worden gezet waarbij burgers het ook weer voor elkaar opnemen. Het opstellen van zo'n contract kost tijd en energie: er moeten talloze gesprekken gevoerd worden en er moet vooral heel veel geluisterd worden. Zodat we weten wat er speelt en het geschonden vertrouwen de kans krijgt te herstellen.

Politici kunnen geen sterke, sociale samenleving creëren. Zo'n samenleving zal door de burgers zelf, autochtoon en allochtoon, gezamenlijk gemaakt moeten worden. Wat politici wel kunnen doen is dat zij in dat proces weer de vertegenwoordigers van de burgers worden: zij moeten weten wat er leeft en daar richting aan geven en voorwaarden scheppen. Op dat terrein hebben we onze taken de afgelopen jaren nogal verwaarloosd. We zijn teveel bestuurderspartij en te weinig vertegenwoordiger geweest. Fortuyn was omstreden, maar als de ontwikkelingen van de laatste maanden ertoe bijdragen dat we bereid zijn onze uitgangspunten, onze werkwijze en onze mentaliteit te herijken, dan heeft hij ons een waardevolle les geleerd.